

พุทธศาสนา กับสังคมไทยปัจจุบัน

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์*

พุทธศาสนากับรัฐของ
ไทย

ในประวัติศาสตร์อันยาวนานของ
พุทธศาสนานั้น พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
ในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ซึ่งรวมทั้งประเทศศรีลังกา พม่า ไทย ลาว
และเขมร ได้พยายามที่จะรักษารูปแบบ
คำสอนของพระพุทธเจ้าและข้อวัตรปฏิบัติ
ของพระภิกษุสงฆ์ โดยเกือบมิได้มีการ
เปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญใด ๆ เลย ดัง
นั้น จึงอาจจัดได้ว่าเป็นตัวแทนของพุทธ

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล

ศาสนาในฝ่ายอนุรักษนิยม¹ เมื่อพิจารณาในแง่ลัทธิคำสอนแล้ว พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทถูกกำหนดในขั้นพื้นฐานจากการสังคายนาพุทธศาสนาในครั้งที่สาม (กล่าวคือ *คาคาวัตถุ*) และจากอรรถกถาของพุทธโฆษาจารย์² ในคริสต์ศตวรรษที่ 5 (กล่าวคือ *วิสุทธิมรรค*)

ตั้งแต่อดีตนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐของไทยอยู่ในรูปของความเชื่อที่ว่า พระเจ้าแผ่นดินได้รับสิทธิในการปกครองจากบุญบารมีที่เคยสะสมมาในอดีตชาติ และความเจริญรุ่งเรืองหรือความเสื่อมของประเทศนั้นเกี่ยวเนื่องอย่างใกล้ชิดกับความเจริญหรือความเสื่อมของพุทธศาสนา มีความเชื่อโดยทั่วไปที่ว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะเจริญรุ่งเรืองอยู่ได้ ก็ต่อเมื่อพระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประพฤติตนอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดตามที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก

1. พุทธศาสนาอีกฝ่ายหนึ่งในเอเชียได้แก่ พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งรวมทั้งนิกายฉวน (เซน) และนิกายวัชรยาน จัดได้ว่าเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาฝ่ายเสรีนิยม พุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นของภูฏาน จีน (รวมทั้งทิเบต) มองโกเลีย เกาหลี ญี่ปุ่น และเวียดนาม ขณะเดียวกันก็ได้รับเอาแนวความคิดใหม่ ๆ เข้ามาด้วย พุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้เน้นแนวความคิดเรื่อง *โพธิสัตว์* (บุคคลที่ยอมเสียสละตนเองเพื่อสวัสดิภาพของผู้อื่น) พุทธศาสนาฝ่ายมหายานแตกต่างจากพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในเชิงทฤษฎีเป็นอย่างมาก แต่ในแง่มุมมองการปฏิบัติแล้วค่อนข้างจะใกล้เคียงกัน

2. พุทธโฆษาจารย์มีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อพัฒนาการทางความคิดของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในลักษณะเดียวกับที่ ทอมัส อะไควนัส (Thomas Aquinas) มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 จนถึงปัจจุบัน ตามตำนานที่เล่าไว้ พุทธโฆษาจารย์ได้เดินทางมายังศรีลังกาโดยแต่เดิมตั้งใจจะมาศึกษาอรรถกถาที่เป็นทั้งภาษาบาลีและภาษาสิงหล แต่กลับพบว่าอรรถกถาเหล่านั้นถูกบิดเบือนไปมากจนท่านต้องแต่งใหม่เอง ผลที่ตามมาก็คือ อรรถกถาของท่านได้กลายเป็นวรรณคดีและหลักคำสอนที่เป็นมาตรฐาน ไม่เพียงแต่ในศรีลังกาเท่านั้น แต่ในเอเชียอาคเนย์ที่เป็นเถรวาททั้งหมด อรรถกถาของท่านซึ่งเป็นบทนำของ *ขุททกนิกาย* ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงตำนาน *ชาดก* ซึ่งเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า และคัมภีร์ *วิสุทธิมรรค* ของท่านก็ได้กลายเป็นมาตรฐานสำหรับแนวคิดและแนวทางการปฏิบัติของชาวพุทธฝ่ายเถรวาท (ดู Donald K. Swearer, "Introduction," in Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*, p. 3)

บุญบารมีของกษัตริย์และสิทธิในการปกครองของพระองค์ จะแสดงออกมาในรูปของความเจริญรุ่งเรืองของทั้งรัฐและคณะสงฆ์ โดยการดูจากจำนวนวัดในพุทธศาสนาที่ได้รับการบำรุงรักษาเป็นอย่างดี การประพฤติปฏิบัติที่เคร่งครัดของพระภิกษุสงฆ์ และความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกของพระสงฆ์ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์จึงทรงถือเป็นหน้าที่ ที่จะต้องทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น การดูแลให้พระภิกษุสงฆ์ได้ปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง ส่งเสริมการศึกษาคำสอนในพระไตรปิฎก ทำนุบำรุงวัดวาอารามและสร้างพระพุทธรูป เป็นต้น

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 จนถึงปัจจุบัน) เป็นประวัติศาสตร์ที่รัฐของไทยได้เข้าควบคุมคณะสงฆ์อย่างใกล้ชิด รวมทั้งควบคุมการตีความคำสอนและแนวทางของการปฏิบัติธรรมด้วย รัฐได้เป็นผู้กำหนดโครงสร้างขององค์กรการปกครองของคณะสงฆ์ รวมทั้งกฎหมายและขั้นตอนการบริหารที่เกี่ยวข้อง ในพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย ซึ่งมีรวมทั้งสิ้น 3 ฉบับ คือ ฉบับปี พ.ศ. 2445 ฉบับปี พ.ศ. 2484 และ ฉบับปี พ.ศ. 2505

ขอบเขตการปกครองคณะสงฆ์ (ศาสนจักร) ถือกันว่าแยกออกจากการเมืองการปกครองของทางฝ่ายโลก (อาณาจักร) ในทางการเมืองแล้วรัฐของไทยได้ใช้ประโยชน์จากพุทธศาสนาในการสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองของตนเสมอมา ขณะเดียวกันรัฐก็ได้ขีดวงจำกัดไม่ให้พระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง เพื่อเป็นหลักประกันว่าคณะสงฆ์จะไม่ใช่ฐานแห่งอำนาจที่อาจเป็นคู่แข่งกับรัฐได้ พระสงฆ์จึงไม่ได้รับอนุญาตให้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งหรือสมัครรับเลือกตั้ง การเกี่ยวข้องกับการเมืองของพระสงฆ์ในช่วงแห่งวิกฤติการณ์ทางการเมืองนั้นมีประจักษ์พยานให้เห็นในประวัติศาสตร์ เช่น การรณรงค์ทางทหารของพระฝางภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 และ การเดินขบวนเรียกร้องของพระสงฆ์ในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2519 เป็นต้น

การควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐของไทย ต่อคำสอนทางพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ตลอดระยะเวลาศตวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้พุทธศาสนาหลายสถานะเป็น “อุดมการณ์แห่งชาติ” ไป ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) ตั้งข้อสังเกตว่า กลุ่มทางการเมืองทุกกลุ่มที่ต่อสู้กันอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน (ยกเว้นชาวมุสลิมและชาวคริสต์ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่อาจจะหลงเหลืออยู่บ้าง) ต่างก็กล่าวอ้างถึงศรัทธาในพุทธศาสนา การโต้แย้งทางความคิดที่เกี่ยวกับทุนนิยมกับสังคมนิยม เผด็จการกับประชาธิปไตย หรือรูปแบบพัฒนาการทางการเมืองและเศรษฐกิจ มักจะแสดงด้วยถ้อยคำและความหมายที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนา³

ตลอดประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา หน้าที่ของพุทธศาสนาในการสร้างความถูกต้องชอบธรรมในทางการเมือง การควบคุมของรัฐของไทยต่อคณะสงฆ์ที่เพิ่มมากขึ้น และการปราบปรามอย่างเป็นระบบต่อแนวคิดและพฤติกรรมทางศาสนาที่ผิดแผกไปจากแนวทางที่กำหนดไว้ ได้หล่อหลอมสถานะของสถาบันพุทธศาสนาให้มีเอกลักษณ์ดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน⁴

ประวัติศาสตร์ยุคใหม่ของพุทธศาสนาของไทย เป็นประวัติศาสตร์ของความพยายามของกลุ่มผู้นำต่าง ๆ ที่จะเข้าควบคุมการตีความคำสอนและการบริหารปกครองในพุทธศาสนา อันเป็นสัญลักษณ์ที่มาของความถูกต้องชอบธรรมทางการเมือง ภายในของพุทธศาสนาเองนั้นมีการต่อสู้เกิดขึ้นในสองแนวทาง⁵ แนวทางที่หนึ่งคือ การที่รัฐได้เข้าไปควบคุมการบริหารจัดการของคณะ

3. Peter A. Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989), p. 3.

4. รายละเอียดของความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐของไทย ดู Yoneo Ishii, *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*, translated by Peter Hawkes, Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, English-language Series, No. 15 (Honolulu: The University of Hawaii Press, 1986).

5. Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, pp. 8-10.

สงฆ์ ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ความขัดแย้งอันยาวนานระหว่างธรรมยุตกับมหานิกาย⁶ แนวทางที่สองคือ การโต้แย้งทางความคิดในเรื่องการตีความคำสอนและวิธีปฏิบัติธรรมของสำนักต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมไทย ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นผู้นำฝ่ายต่าง ๆ

เนื่องจากการควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐที่มีต่อสถาบันสงฆ์ นับตั้งแต่มีการจัดตั้งองค์กรการปกครองคณะสงฆ์ไทยเป็นต้นมา ทำให้พุทธศาสนาของไทยไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยอิสระจากรัฐ และในที่สุดแล้วทำให้สถาบันสงฆ์กลายเป็นผู้ตามมากกว่าเป็นผู้นำของสังคมไทยดังเช่นในอดีต โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ทำให้พระสงฆ์ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐ มักจะถูกกีดกันออกจากวงจรแห่งอำนาจ ในขณะที่พระสงฆ์ที่สนับสนุนการปกครองของรัฐ มักจะได้รับการตอบแทนในรูปของวัตถุและการเลื่อนสมณศักดิ์ การริเริ่มอย่างใหม่ ๆ หรือความเป็นอิสระของพระภิกษุสงฆ์ จะถูกมองว่าเป็นการทำลายอำนาจรัฐ และจะถูกปราบปรามอย่างต่อเนื่อง ดังเช่นในกรณีของครูบาศรีวิชัยในอดีต หรือในกรณีของพระโพธิ์รักษ์แห่งสำนักสันติอโศกในปัจจุบัน

พุทธศาสนาของไทย: ทรรศนะทางสังคมการเมือง

พุทธศาสนาของไทยอาจจำแนกออกได้เป็น 3 รูปแบบ ตามลักษณะแห่งโครงสร้างทางชนชั้นในสังคมไทย รูปแบบที่หนึ่งได้แก่ “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ซึ่งสนับสนุนโดยชนชั้นปกครองและชนชั้นสูง รูปแบบที่สองได้แก่ “พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป” ที่ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง และรูปแบบที่สามได้แก่ “ไสยศาสตร์” ซึ่งถือเป็นศาสนาของสามัญชนในทุกชนชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นล่างอันรวมถึงชาวนาในชนบทและกรรมกรในเมือง และเนื่องจาก

6. การตีความทางพระวินัยที่แตกต่างกัน ทำให้ภายในคณะสงฆ์ไทยมีการแบ่งแยกนิกายออกเป็นสองนิกายใหญ่ ๆ คือ มหานิกายและธรรมยุต (ธรรมยุติก ในภาษาบาลี) มหานิกายเป็นพุทธศาสนารูปแบบเดิมที่มีมานานในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของไทย และพระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ในประเทศไทยอยู่ในนิกายนี้ ส่วนธรรมยุตเป็นนิกายที่ดัดขึ้นมาใหม่โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โดยเน้นการรักษาพระวินัยที่เคร่งครัด

รูปแบบของศาสนาและสถานะทางสังคมของผู้ที่นับถือมีส่วนที่ค่อนข้างจะสัมพันธ์กัน การโต้แย้งทฤษฎีทางศาสนามักจะสะท้อนให้เห็นถึงสถานะทางสังคมการเมืองระหว่างกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมไทยด้วย⁷

1. พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง

ตามประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ได้แก่ พุทธศาสนาที่ได้รับการตีความให้สนับสนุนสถาบันการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พุทธศาสนาแบบนี้เน้นการตีความในเชิงอภิปราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” โดยการเชื่อมโยงความมั่งมีศรีสุขหรือความทุกข์ยากในปัจจุบันให้เข้ากับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติ ความเชื่อที่ติดตามมาจากการตีความในลักษณะนี้ก็คือ การที่ชนชั้นสูงในปัจจุบันมีความมั่งคั่งและอำนาจ เป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำบุญกุศลมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนการที่ชนชั้นล่างในปัจจุบันยากจนและไร้อำนาจนั้น ก็เป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำความชั่ว หรือมีเจตนาไม่ดีทำบุญกุศลอย่างเพียงพอมาก่อนในอดีตชาติ ดังนั้นบุคคลที่มีสถานะทางสังคมที่สูงที่สุดในปัจจุบันก็คือ บุคคลที่เคยสร้างสมบุญกุศลและคุณงามความดีมาากที่สุดในอดีตชาตินั่นเอง จึงสมควรที่จะได้เป็นผู้ปกครองประเทศ ตามธรรมเนียมที่มีมาแต่ครั้งโบราณถือกันว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นบุคคลที่มีบุญบารมีมากที่สุด จึงอยู่ในสถานะที่สูงที่สุดในสังคม

ธรรมเนียมการอธิบายลำดับชั้นของสังคมไทยในลักษณะเช่นนี้ ได้รับการสนับสนุนจากหนังสือเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย⁸ *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นหนังสือที่กล่าวถึงจักรวาลวิทยาทางศาสนาในเชิงอภิปราย โดยสอนว่าในขณะที่พระพรหม

7. สำหรับรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับชนชั้นในสังคมไทย ดู Peter A. Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989) pp. 40-60

8. ดู Frank Reynolds and Mani Reynolds, *The Three Worlds of King Ruang* (Berkeley: Asian Humanities Press, 1982).

พระอิศวร และเหล่าเทวดา ได้ปกครองสวรรค์ชั้นสูงเนื่องมาจากบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ นั้น กษัตริย์และเหล่าขุนนางข้าราชการก็ได้ปกครองสังคมมนุษย์อันเนื่องมาจากบุญบารมีที่ยิ่งใหญ่เช่นเดียวกัน ต่อมาด้วยอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จากอาณาจักรขอมที่มีต่อราชสำนักของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์ไทยสมัยอยุธยาจึงได้กลายสถานะเป็น “สมมติเทพ” ไป พิธีกรรมต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์ให้เข้ากับสถานะของเทพเจ้า ก็ได้กลายเป็นพระราชพิธีประจำปี

ภายหลังจากที่ “คณะราษฎร” ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในลักษณะดังกล่าวก็ไม่ใช่ที่นิยมของทางราชการชั่วระยะเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตามภายหลังจากการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้กลับมาฟื้นฟูพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองอีกครั้งหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สนับสนุนความชอบธรรมของการปกครองในระบอบเผด็จการของตน ดังนั้นพุทธศาสนาที่มีการตีความเชื่อมโยงจักรวาลวิทยาให้เข้ากับชนชั้นทางสังคม เพื่ออธิบายความชอบธรรมของการใช้อำนาจทางการเมือง จึงได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองของไทยอีกครั้งหนึ่ง

นับตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ความไม่พอใจของประชาชนส่วนใหญ่ต่อระบอบเผด็จการทหาร และการยอมรับประชาธิปไตยว่าเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ยอมรับได้แต่เพียงอย่างเดียวสำหรับประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองไม่อาจถูกนำมาใช้สำหรับอ้างความชอบธรรมในการเมืองโดยตรงได้อีกต่อไป

2. พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป

การเผชิญหน้ากันเป็นครั้งแรกระหว่างพุทธศาสนาของไทย กับโลกทรรศน์แบบตะวันตกเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ในขณะที่ยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่นั้น

ทรงรู้สึกถึงแรงกดดันจากศาสนาคริสต์ที่กำลังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น ... จึงได้ทรงพยายามนำระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกเข้ามาปรับใช้กับพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก พระองค์ทรงเชื่อว่าถ้าหากพุทธศาสนาได้ลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายหรือไสยศาสตร์ลง จะทำให้กลายเป็นศาสนาที่ทันสมัย เป็นระบบและมีเหตุผลมากขึ้นและจะสามารถต่อสู้ทางความคิดกับศาสนาคริสต์และวิทยาศาสตร์ของตะวันตกได้

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่มีการใช้เหตุผลนิยมแบบตะวันตกในการวิพากษ์วิจารณ์ไสยศาสตร์ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยนั้น ความเชื่อในเรื่อง “กรรมเก่า” ในอดีตชาติกลับไม่ได้มีการพูดถึง ดังนั้นการปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกในระยะแรกจึงยังไม่สมบูรณ์ การปฏิรูปพุทธศาสนาพร้อมกับการตั้งนิายกธรรมยุตขึ้นในคณะสงฆ์ของไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาแห่งการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ในรัชสมัยต่อมา พระสงฆ์ในสายธรรมยุตได้สานต่อแนวทางการปฏิรูปพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ระบบความเชื่อในเชิงไสยศาสตร์ของศาสนาท้องถิ่นในภาคต่าง ๆ ของไทย ในทางหนึ่งก็เพื่อสนองตอบต่อนโยบายของรัฐในการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ และลดบทบาทความสำคัญของท้องถิ่นลง การนำระบบเหตุผลนิยมมาตีความพุทธศาสนาเพียงบางส่วนในระยะแรกนั้น ได้สร้างความลำบากใจให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง เพราะการใช้ระบบเหตุผลนิยมที่ไม่สมบูรณ์นั้น ย่อมมีศักยภาพที่จะกลายเป็นระบบเหตุผลนิยมที่สมบูรณ์ซึ่งอาจทำลายความเชื่อในทางอภิปรายของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองเองได้ การยอมรับเหตุผลและข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ทำให้นักปฏิรูปรุ่นต่อมาซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุสายมหานิกายและได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง ปฏิเสธทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชนชั้นล่าง และความเชื่อทางอภิปราย

ของชนชั้นปกครอง⁹

โดนัลด์ เค. สเวอเรอร์ (Donald K. Swearer) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า "การปฏิรูป" ไว้ดังนี้

การปฏิรูปจะพิจารณาถึงความรู้สมัยใหม่อย่างจริงจัง แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธศาสนา โดยพื้นฐานแล้วการปฏิรูปเป็นการตีความระบบศาสนาเสียใหม่ โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทั้งระดับสังคมและระดับบุคคล เมื่อมองจากพระคัมภีร์ของแนวคิดแบบเหตุผลนิยมแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการปฏิรูปเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงหลักการที่สำคัญบางอย่าง ซึ่งหล่อหลอมสถาบันและวัฒนธรรมของศาสนาหนึ่ง เพื่อความจริงที่เป็นแก่นแท้ (และเป็นสากลด้วย) ของศาสนานั้น จะได้รับการตีความใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ที่เป็นอยู่จริง¹⁰

พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป มีรากฐานอยู่ที่การลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายในลัทธิศาสนาสูงให้เหลือน้อยที่สุด และตีความคำสอนทางอภิปรายให้อยู่ในรูปของจิตวิทยา หรือตีความให้อยู่ในรูปของอุปมาอุปมัยที่ชี้ไปที่ตัวปัญญาหรือความพ้นทุกข์ (นิพพาน) ตัวอย่างเช่น พุทธทาสภิกขุ นักปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญของไทยได้อธิบาย "สวรรค์" (สุคติ) และ "นรก" (ทุคติ) ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาว่า เป็นเพียงอุปมาอุปมัยของความสุข และความทุกข์ในทาง จิตใจ นอกจากนี้ท่านยังได้ตีความสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เช่น กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และภพภูมิที่ต่ำเช่น นรก เปรต อสุรกาย ว่ามิได้หมายถึงรูปธรรมที่มีอยู่เหนือธรรมชาติ แต่หมายถึงประสบการณ์ทางจิตใจของมนุษย์ที่อาจเป็นความสุขเหมือนอยู่ในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ หรือความทุกข์ที่เหมือนกับตกนรกขุมต่าง ๆ ได้

9. Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 48

10. Donald K. Swearer, "Thai Buddhism: Two Responses to Modernity," in K. Ishwaran (editor), *Contributions to Asian Studies*, Vol. IV, p. 79.

การตีความคำสอนของพุทธศาสนาในลักษณะเช่นนี้ ดำเนินไปควบคู่กับการเน้นให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ในชีวิตนี้ ขณะที่แต่เดิมนั้นถือกันว่า นิพพาน เป็นจุดหมายที่บรรลู่ถึงได้ยาก จะสามารถเข้าถึงได้ก็แต่เฉพาะนักบวชที่สละโลกและบำเพ็ญเพียรเป็นระยะเวลาอันยาวนานหลายภพหลายชาติเท่านั้น แต่พุทธทาสภิกขุ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) และนักปฏิรูปพุทธศาสนาท่านอื่น ๆ กลับเห็นว่า นิพพาน นั้นเป็นสากล เป็นปัจจุบันธรรมที่สามารถถึงได้ในชีวิตนี้หรือแม้ในขณะปัจจุบัน ถ้ามีการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้วไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็สามารถเข้าถึงได้เช่นเดียวกัน

นักปฏิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ให้เหตุผลว่า ความเชื่อในทางอภิรัชญาณั้นเกิดจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ที่เข้ามาปะปนและบดบังคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าไว้หรือเกิดจากการตีความของอรรถกถาจารย์รุ่นหลัง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปจึงได้หันกลับไปหาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *สูตรตันตะปิฎก* (พระสูตร) และ *วินัยปิฎก* (พระวินัย) ว่าอยู่ในรูปของพระพุทธวจนะและเป็นคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า

ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) อ้างว่านักปฏิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ได้เน้นคำสอนทางจริยธรรมที่เป็นการส่งเสริมคุณค่าและคุณภาพชีวิตของชนชั้นกลาง อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในทางธุรกิจ แจ็คสันอ้างว่านักปฏิรูปพุทธศาสนาหลายท่านได้สอนเน้นเรื่องของการอดออมประหยัดและชีวิตที่มีธรรมาภิบาลในโลก อย่างไรก็ตามการสอนให้ประหยัดและอดออมนั้นมิได้หมายความว่าให้เกียจคร้านหรือเฉื่อยชา แต่ให้ขยันหมั่นเพียรและประกอบหน้าที่การงานที่เป็นประโยชน์ในทางโลก การเน้นเรื่องการทำงานและความประหยัดนี้อาจถือได้ว่า เป็นการให้เหตุผลและความชอบธรรมแก่การสะสมความมั่งคั่ง ซึ่งจำเป็นสำหรับการลงทุนในระบบทุนนิยมโดยผู้ประกอบการที่เป็นชนชั้นกลาง นั่นก็คือ ลัทธิความมั่งคั่งธรรมาภิบาลในโลกซึ่งนักปฏิรูปพุทธศาสนาชนชั้นกลางของไทยยึดถืออยู่นั้น ได้กลายเป็นเหตุผลทางศาสนาแก่การประกอบการเชิงพาณิชย์ของกลุ่มธุรกิจใหม่ ที่จะต้องละเว้นการบริโภคใน

ปัจจุบันเพื่อการสะสมทุนอันจำเป็นต่อการลงทุนในธุรกิจของตน ดังนั้นจึงอาจตีความได้ว่าศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางไทยได้กลายเป็นตัวแทนของระบบการสร้างความชอบธรรมทางศาสนาแก่ระบบทุนนิยมของไทย¹¹

ถ้าระบบทุนนิยมในสังคมไทยมีรากฐานอยู่บนหลักของความประหยัดมัธยัสถ์ ซึ่งเป็นคำสอนในพุทธศาสนาของไทยตามคำกล่าวอ้างของเจ็คสัน ระบบทุนนิยมก็น่าที่จะเติบโตและเฟื่องฟูอยู่ในสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้นเป็นต้นมา เพราะคำสอนของพุทธศาสนาได้อยู่คู่กับสังคมไทยมาตลอดประวัติศาสตร์ ทำไมระบบทุนนิยมไทยจึงเพิ่งเกิดและเติบโตเมื่อไม่กี่ทศวรรษมานี้เองถ้ามีสาเหตุปัจจัยอื่น อีกประการหนึ่งถ้าหากระบบทุนนิยมไทยตั้งอยู่บนรากฐานของความประหยัดมัธยัสถ์ ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาแล้ว คนไทยภายใต้ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ก็ไม่น่าที่จะใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยเกินตัว จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งร้ายแรงในช่วงปี พ.ศ. 2540-2542 ขึ้นได้ การวิเคราะห์ของเจ็คสัน จึงมีความแตกต่างจากกรณีของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ในช่วงระหว่างการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป

ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชีวิตทางเศรษฐกิจ และสังคมในวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้รับการศึกษาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกจากแม็ค เวเบอร์ (Max Weber, ค.ศ. 1864-1920) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันผู้มีชื่อเสียงในหนังสือเรื่องจริยธรรมของโปรเตสแตนต์กับจิตใจแบบทุนนิยม (*The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*) เวเบอร์ได้ศึกษาถึงเงื่อนไขทางจิตวิทยาที่ทำให้เกิดระบบทุนนิยมขึ้นในตะวันตก¹² เวเบอร์ได้วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างคำสอนของลัทธิคาลวิน (Calvinism) อันเป็นลัทธิหนึ่งในนิกายโปรเตส-

11. Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 50-51

12. ดูรายละเอียดใน Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, translated by Talcott Parsons (New York: Charles Scribner's Sons, 1976)

แดนซ์ กับท่าทีใหม่ต่อการแสวงหาความมั่งคั่งในอังกฤษและยุโรปยุคหลังการปฏิรูป (Post-Reformation) กล่าวคือ คำสอนที่ว่า “ผู้ซึ่งพระเจ้าเลือกสรรแล้ว” (the elect) จะมีสัญญาณบอกโดยการเป็นผู้ประสบความสำเร็จจากการงานที่ดี ทำให้ผู้ที่นับถือลัทธิคาลวินใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดในการอดออมเพื่อการลงทุนและความสำเร็จทางธุรกิจ อันเป็นข้อพิสูจน์ว่าตนเอง ก็เป็น “คนที่พระเจ้าเลือกแล้ว” คนหนึ่งเช่นกัน อันก่อให้เกิดการสะสมทุนและระบบทุนนิยมขึ้นในเวลาต่อมา นับเป็นท่าทีใหม่ของศาสนาคริสต์ที่ยอมรับการที่มนุษย์แสวงหาความมั่งคั่งในทรัพย์สิน และบางครั้งถึงขนาดสนับสนุนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนา

ในศตวรรษที่ผ่านมา การที่นักปฏิรูปได้ปฏิเสธอภิสิทธิ์ของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ต่อมาได้พัฒนากลายเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองที่มีต่อระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นักปฏิรูปได้ลดบทบาทและความสำคัญของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง โดยการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์และลัทธิอื่นที่มีใช้พุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่า แนวความคิดในเรื่อง “สมมติเทพ” ของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ก็ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จากขอมเช่นเดียวกัน เพื่อที่จะดำรงความชอบธรรมในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้

การตีความพุทธศาสนาของนักปฏิรูป ได้เน้นไปที่ศักยภาพของแต่ละบุคคลในอันที่จะเข้าถึงความจริงที่สูงสุด (นิพพาน) ทรรศนะที่ว่านิพพานเป็นสิ่งสากลที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้นั้น สอดคล้องกับความต้องการของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ที่เรียกร้องระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองและมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน อาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่า ผู้ที่นิยมการตีความทางอภิสิทธิ์ของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น มักจะมีแนวโน้มนิยมการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไม่ว่าจะเป็นภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือระบอบเผด็จการ ส่วนผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์การตีความแบบ

อภิปรายและนิยมนิยมชมชอบการตีความเชิงจิตวิทยาในพุทธศาสนานั้น ก็มักมีแนวโน้มที่จะวิพากษ์วิจารณ์การปกครองแบบเผด็จการหรือแบบรวมศูนย์อำนาจ และนิยมนิยมชอบระบอบประชาธิปไตยแทน

พุทธศาสนาเป็นทฤษฎีพื้นเมืองของไทยเพียงทฤษฎีเดียว ที่สามารถจะเป็นรากฐานทางความคิดของโครงสร้างทางสังคมการเมืองที่เป็นทางเลือกใหม่แก่สังคมไทยได้ ดังนั้นการเชื่อมโยงความถูกต้องในทางพุทธศาสนา ให้เข้ากับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสิทธิมนุษยชนนั้น จึงอาจนับได้ว่าเป็นความพยายามของชนชั้นกลางที่จะใช้ศาสนาอันเป็นสัญลักษณ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน ในอันที่จะตอบสนองความต้องการทั้งทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจของตน

3. โสยศาสตร์ของไทย

“โสยศาสตร์” มักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผลและมโนการเน้นในเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ที่เหนือธรรมชาติ ทำให้โสยศาสตร์ของไทยเข้ากันไม่ได้กับการตีความโดยใช้เหตุผลและข้อเท็จจริงของพุทธศาสนา ฝ่ายปฏิรูป พระสงฆ์ฝ่ายปฏิรูปได้ออกมาปฏิเสธเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ของโสยศาสตร์อย่างเปิดเผย อย่างไรก็ตามพระสงฆ์ในสายพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ไม่กล้าปฏิเสธโสยศาสตร์ทั้งหมด เพราะจะกระทบกระเทือนความเชื่อในเรื่องชาติก่อนชาติหน้า และนรกสวรรค์ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมซึ่งตนเองสนับสนุนอยู่ พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองจึงยอมรับโสยศาสตร์ไว้ด้วยส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของวิญญาณที่อยู่ตามภพภูมิต่าง ๆ

คำว่า “โสยศาสตร์” เป็นคำสมาสมาจากคำว่า “โสย” (นอนหลับ, หลับไหล) กับ “ศาสตร์” (ความรู้) ดังนั้น “โสยศาสตร์” จึงแปลว่า “ความรู้ของผู้ที่ยังหลับไหลอยู่” ความเชื่อทางโสยศาสตร์นั้นเมื่ออยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลานานแล้ว แตกก็ค่อย ๆ ลดน้อยถอยลงตามลำดับ อันเนื่องมาจากความเจริญ

ก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ และการปฏิรูปศาสนา ปัจจุบันไสยศาสตร์ยังคงมีบทบาทและอิทธิพลในสังคมไทยอยู่ในหลายลักษณะและหลายระดับด้วยกัน ซึ่งพอจะแบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้ดังนี้

ก) ไสยศาสตร์แห่งอภิปรชญา

ไสยศาสตร์แห่งอภิปรชญา (ระดับสูง) เป็นไสยศาสตร์ในทางความคิด ซึ่งมีอิทธิพลที่ลึกซึ้งต่อความเชื่อของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญมีดังนี้

ลัทธิ "กรรมเก่า" ของชนชั้นปกครอง ซึ่งอธิบายสถานะของชนชั้นทางสังคมในชาติปัจจุบันให้เชื่อมโยงกับ "กรรมเก่า" ในอดีตชาติว่า ผู้ที่มีอำนาจและเงินทองในชาติปัจจุบันเป็นเพราะเขาได้ทำกรรมดีมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนผู้ที่ยากจนและไร้อำนาจนั้นเป็นเพราะในอดีตชาติเขาทำบุญมาไม่พอหรือทำกรรมชั่วมาก่อน ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้จัดเป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรชญา ที่ต้องการสร้างความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครองและระบบสังคมที่เป็นอยู่ และต้องการให้ประชาชนยอมรับในสถานะทางชนชั้นของตนในปัจจุบัน

ในทางตรงข้าม ลัทธิ "วันสิ้นโลก" ของชนชั้นกลาง เป็นอภิปรชญาของผู้ด้อยโอกาสในสังคม หรือของผู้ที่ไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ ลัทธิ "วันสิ้นโลก" จะย้ำคำสอนที่ว่า วาระสุดท้ายของโลกกำลังจะมาถึงแล้ว ระบบอำนาจและสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกำลังจะถึงกาลอวสาน ผู้คนจะล้มตายเป็นจำนวนมาก สิ่งต่าง ๆ จะกลับตาลปัตรไปหมด (เช่น ก้อนกรวดจะกลายเป็นเงินทอง และเงินทองจะกลับกลายเป็นก้อนกรวด) ผู้มีบุญจะมาเกิดเพื่อช่วยเหลือบุคคลที่เชื่อในคำสอนนี้ ลัทธิ "วันสิ้นโลก" จึงเป็นศาสนาของผู้ถูกกดขี่ เป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรชญาที่ปลอบประโลมใจของคนทุกข์ยากหรือคนสิ้นหวังให้เกิดความหวังว่าสังคมใหม่กำลังจะมาถึง

คำสอนนี้จะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนทุกข์เข็ญไร้ที่พึ่งและไร้ทางออก และอาจจะกลายเป็นพลังที่ผลักดันให้เกิดการลุกฮือครั้งใหญ่ได้ เช่น การลุกฮือ

ของประชาชนชาวอิสานภายใต้การนำของ “ผู้มีบุญ” ในระหว่างปี พ.ศ. 2445 ถึง พ.ศ. 2502 (ซึ่งถูกทางราชการเรียกว่า “กบฏผู้มีบุญ”) หรือการร้องรำทำเพลง เพื่อต้อนรับ “ผู้มาโปรดใหม่” ของชนพื้นเมืองอินเดียนแดงในทวีปอเมริกา ใน ห้วงเวลาแห่งความสิ้นหวังที่ถูกคนขาวเช่นฆ่าปราบปราม

ลัทธิ “วันสิ้นโลก” นี้อาจจะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนมีปัญหาทางด้านจิตใจ หรือมีความไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ก็ได้ เช่น “วันสิ้นโลก” ของลัทธิโอม ชินริเคียว ในญี่ปุ่นปัจจุบันภายใต้การนำของนายโซโกะ อาซาฮาราคาสดาผู้มีดวงตาพิการ ซึ่งพาบรรดาสาวกไปสู่การฆาตกรรม และได้ก่อวินาศกรรมสะพานขั้วโยโดยการวางก๊าซพิษ “ซาริน” ในขบวนรถไฟและสถานีรถไฟใต้ดินของกรุงโตเกียว เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2538 ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตกว่า 10 คน และบาดเจ็บอีกกว่า 5,000 ราย

ข) ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก

ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก (ระดับกลาง) เป็นไสยศาสตร์แห่งความเชื่อและความศรัทธาของสามัญชนในทุกชนชั้น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบ ดังนี้

ลัทธิ “เกจิอาจารย์” เป็นลัทธิบูชาความศักดิ์สิทธิ์ของพระภิกษุหรือนักบุญที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งเชื่อกันว่ามีอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ที่จะบันดาลลาภยศหรือปกป้องภัยให้แก่ผู้ที่เคารพกราบไหว้ได้ เช่น ในกรณีของ “หลวงปู่แหวน” ในอดีต หรือ “หลวงพ่อดุน” ในปัจจุบัน

ลัทธิ “รูปเคารพ” เป็นลัทธิที่กราบไหว้บูชาวัตถุต่าง ๆ ที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าวัตถุนั้นนั้นมีอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถปกป้องคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยอันตรายหรือจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือบันดาลโชคลาภให้ได้ เช่น พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ พระพรหม (เอราวัณ) ศักดิ์สิทธิ์ หรือ “เทวรูปตีมนม” ศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนเครื่องรางของขลังต่าง ๆ มีพระเครื่องและตะกรุด เป็นต้น

ลัทธิ “โหราศาสตร์” เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจของดวงดาวต่อชะตาชีวิตของมนุษย์หรือต่อชะตาของบ้านเมืองโดยรวม สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในทางจิตวิทยาได้ชั่วคราวชั่วคราว ด้วยการทำนายทายทักเรื่องของ “ตัวเอง” เป็นส่วนใหญ่ การดูดวงชะตาราศีจึงเป็นที่นิยมกันมากในหมู่สามัญชนทุกชนชั้น

ค) โสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย

โสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย (ระดับต่ำ) เป็นโสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง หรือเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบด้วยกันดังนี้

ลัทธิ “ทรงเจ้าเข้าผี” เป็นลัทธิที่เกี่ยวข้องกับการติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง ไม่ว่าอำนาจนั้นจะเป็น “เทพ” หรือ “ผี” ที่มนุษย์ต้องการติดต่อกับลัทธิทรงเจ้าเข้าผีมีหลายรูปแบบ เช่น การเข้าทรง “เทพ” จากเทพนิยายที่ไม่มีตัวจริงในประวัติศาสตร์ การเข้าทรงบุคคลในประวัติศาสตร์ (เช่น กษัตริย์ในอดีต หรือบุคคลที่มีชื่อเสียงในอดีต) การเล่น “ผีถ้วยแก้ว” หรือ “ผีตะกร้า” เป็นต้น นอกจากนี้บางครั้งในระหว่างพิธี อาจจะมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการเหวี่ยงเส้น เหวี่ยงแก้ว หรือลุยไฟอีกด้วย

ลัทธิ “ทูตสวรรค์” เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับของศาสดาองค์ใหม่ซึ่งเข้ามาแทนที่ศาสดาของศาสนาเดิม เจ้าของลัทธิมักจะอ้างตัวเองว่าเป็น “ศาสดาองค์ใหม่” เสียเองหรือมีเจ้านั้นก็เป็น “ทูตสวรรค์” ที่สามารถติดต่อกับ “ศาสดาองค์ใหม่” ได้โดยตรง เช่น ลัทธิ “ศรีอาริย์” ซึ่งมีนายสมบุญ แซ่ลิ่ม ตั้งตนเป็นเจ้าของลัทธิ โดยมีสำนักอยู่ที่บ้านหนองดิน ตำบลหนองดินแดง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นต้น¹³

13. ลัทธินี้อ้างว่ายุคของพระศรีอาริย์มาถึงแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 ให้บรรดาสาวกเลิกล้มถือพระพุทธเจ้า แล้วหันมานับถือพระศรีอาริย์แทน โดยผ่านทาง “คณะรัฐมนตรีสวรรค์” “ข้าราชการสวรรค์” และ “ศาลสวรรค์” มีการเขียนคัมภีร์กล่าวหาพระพุทธรูปต่าง ๆ นานา และ

ลัทธิ “ไสยดำ” เป็นลัทธิที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่นโดยตรงไม่ว่าอำนาจนั้นจะเป็น “เสน่ห์” เพื่อให้คนอื่นหลงใหลหรือจะเป็น “คุณไสย” เพื่อทำร้ายคนอื่นก็ตาม เช่น การเสกหนังสือหรือตะปูเข้าท้องของศัตรู การทำเสน่ห์ยาแฝด ลงนะหน้าทอง หรือการใช้น้ำมันพรายเพื่อให้ผู้อื่นหลงใหลตน เป็นต้น

ในขณะที่ลัทธิ “กรรมเก่า” เป็นไสยศาสตร์ของชนชั้นปกครอง และลัทธิ “วันสิ้นโลก” เป็นไสยศาสตร์ของชนชั้นล่างนั้น ความเชื่อใน “สิ่งศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก” กับ “การเข้าเจ้าทรงผีและคุณไสย” กลับเป็นไสยศาสตร์ของสามัญชนในทุกชนชั้น พุทธศาสนาฝ่ายปฎิรูปจะปฏิเสธไสยศาสตร์ในทุกระดับ โดยเน้นการใช้เหตุผลและสติปัญญาตามความหมายของคำว่า “พุทธะ” ซึ่งแปลว่าผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

ความเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป

พุทธศาสนาในประเทศไทย ไม่เพียงแต่ถูกกำหนดโดยการปกครองของคณะสงฆ์ไทยภายใต้การควบคุมของรัฐเท่านั้น แต่ยังถูกกำหนดโดยความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการระหว่างกลุ่มชาวพุทธที่เป็นคฤหัสถ์ พระสงฆ์แต่ละรูป และวัดแต่ละวัด อันที่จริงแล้วพัฒนาการที่สำคัญที่สุดในพุทธศาสนาของไทยเกิดขึ้นภายนอกองค์กรปกครองของคณะสงฆ์ที่เป็นทางการซึ่งมีระบบการบริหารที่ค่อนข้างจะเก่าและล้าสมัย บ่อยครั้งที่เดียวที่พระภิกษุบางรูปซึ่งได้เสนอการตีความคำสอนหรือระบบปฏิบัติธรรมที่น่าสนใจหรือมีบุคลิกภาพที่โดดเด่น ได้กลายเป็นจุดสนใจของผู้คนที่ศรัทธาเป็นจำนวนมาก กลุ่มของพระภิกษุและสาธุศิษย์ต่าง ๆ เหล่านั้นอาจจัดได้ว่าเป็นสายต่าง ๆ หรือนิกายในพุทธศาสนาของไทย

ทุกคนต้องฟังคำสั่งและคำตัดสินจาก “ศาลสวรรค์” นับว่าเป็นไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีที่เป็นอันตรายยิ่ง เพราะนอกจากคำสอนจะมลายแล้ว ยังขัดต่อความสงบสุขและศีลธรรมอันดีของประชาชนอีกด้วย

ในระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา สายต่าง ๆ ดังกล่าวซึ่งส่วนใหญ่เป็นฝ่ายปฏิรูปและมีศูนย์รวมอยู่ที่คำสอนของพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในด้านอิทธิพลของคำสอนและจำนวนของผู้ที่นับถือ การตีความพุทธศาสนาและวิธีการปฏิบัติธรรมของสายต่าง ๆ เหล่านี้ มักจะสะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มของความคิดทางการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มบุคคลเหล่านั้นอยู่ด้วย สำหรับผู้ที่อยู่ในเมืองนั้นงานเผยแผ่พุทธศาสนาของพระภิกษุในรูปของสิ่งตีพิมพ์และสื่อทางอิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ เช่น วิทยุ เทป โทรทัศน์ และวีดีโอ เป็นต้น มีอิทธิพลและความสำคัญยิ่งกว่ากิจกรรมขององค์กรสงฆ์ที่เป็นทางการ ซึ่งนับวันมีแต่จะตามไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคปัจจุบัน พระภิกษุผู้ทรงอิทธิพลที่สุดรูปหนึ่งซึ่งได้เผยแผ่ธรรมะต่อสาธารณชนในรูปของสิ่งตีพิมพ์ ได้แก่พุทธทาสภิกขุ นักปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญของไทย

ในการปฏิรูปพุทธศาสนาของท่าน พุทธทาสภิกขุได้ใช้หลักแห่ง “ประโยชน์” ในการตีความพุทธศาสนา ท่านเห็นว่าการตีความพุทธศาสนาใด ๆ จะต้องคำนึงถึงประโยชน์ต่อคนสมัยปัจจุบันให้มากที่สุด ตัวอย่างเช่น ในการอธิบายความหมายของ นิพพาน (ความดับทุกข์) พุทธทาสภิกขุเห็นว่า นิพพานเป็นเรื่องทางจิตใจที่สามารถเข้าถึงได้แม้แต่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ท่านกล่าวว่า ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะสอนให้คนเราเข้าถึงนิพพานภายหลังจากที่ตายไปแล้ว คำสอนในลักษณะนี้ทำให้คนสมัยปัจจุบันไม่สนใจเรื่องของนิพพาน ยิ่งไปกว่านั้น การสอนเช่นนี้ยังทำให้พุทธศาสนาไร้ความหมายอีกด้วย

การใช้เหตุผลนิยมในการตีความคำสอนและวิธีปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนา ที่ให้นักปฏิรูปพุทธศาสนาส่วนใหญ่ปฏิเสธทั้งส่วนที่เป็นไสยศาสตร์และส่วนที่เป็นอภิปริชญาของพุทธศาสนา การปฏิเสธไสยศาสตร์ในทุกรูปแบบทั้งในเรื่องของวิญาณญาณนิยม และอภิปริชญาของพุทธศาสนานั้น ทำให้นักปฏิรูปอยู่ในสถานะที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับชนชั้นล่างทั้งที่เป็นชาวนาในชนบทและกรรมกรในเมืองที่เชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ และกับชนชั้นปกครองซึ่งสนับสนุนอภิปริชญาที่

เชื่อมโยงสถานะทางสังคมปัจจุบันให้เข้ากับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติ ดังนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่า พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปเป็นปรากฏการณ์ทางศาสนาของชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นเพราะระบบการศึกษาสมัยใหม่และการพัฒนาเศรษฐกิจในสังคมไทย วรรณคดีในเรื่องเหตุผลนิยมของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป มีส่วนเชื่อมโยงกับสถานะในทางสังคมและการเมืองของบุคคลกลุ่มนี้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง และเป็นฝ่ายสนับสนุนระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เชิดชูเสรีภาพ และความเสมอภาคในโครงสร้างทางการเมืองและสังคมของไทย อันที่จริงแล้ว คำสอนในพุทธศาสนามีได้กล่าวถึงแนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่อย่างเช่น ประชาธิปไตยโดยตรง แต่นักปฏิรูปก็ได้พยายามตีความคำสอนทางพุทธศาสนาให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยสมัยใหม่อย่างที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน นอกจากนี้ พระภิกษุและสาธุชนฝ่ายปฏิรูปยังได้ตีความคำสอนทางพุทธศาสนาโดยการส่งเสริมเรื่องของสิทธิมนุษยชนทั้งในทางสังคมและการเมืองอีกด้วย

สำนักพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน

พุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน มีสำนักและครูอาจารย์ที่ตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าแตกต่างกันออกไป และสอนพุทธศาสนาอยู่หลายแนวทางด้วยกัน บางสำนักถือว่า “ศีล” และความบริสุทธิ์ทางจริยธรรมเป็นคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า บางสำนักเห็นว่า “สมาธิ” เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา ส่วนบางสำนักเห็นว่า “ปัญญา” และการใช้เหตุผลเป็นกุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความเข้าใจในพุทธศาสนา แต่ทุกสำนักก็พูดถึงศีล สมาธิ และปัญญาประกอบกันไป ด้วยโดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ศีล สมาธิ และปัญญาได้กลายมาเป็นคำสอนพื้นฐานที่สำคัญของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย

1. สำนักแห่ง “ศีล”: สันติอโศก

พระโพธิรักษ์และสำนักสันติอโศก เป็นตัวแทนทางด้าน “ศีล” ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน พระโพธิรักษ์ซึ่งบวชในสายธรรมยุตในปี พ.ศ. 2513 และเหล่าสาธุชนได้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด โดยการฉันอาหารมังสวิรัตเพียงวันละมื้อและใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย เมื่อตัดสินใจจากมาตรฐานของ

ท่าน พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ในคณะสงฆ์ไทยอยู่ต่ำกว่าระดับความบริสุทธิ์ทางศีลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดไว้ พระโพธิรักษ์จึงได้วิพากษ์วิจารณ์ความย่อหย่อนในพระธรรมวินัย ความเชื่อที่มงาย และวัตถุนิยมของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ อีกทั้งยังวิพากษ์วิจารณ์ความลุ่มหลงในการเสพสุข การฉ้อราษฎร์บังหลวง และความรุนแรงของสังคมไทยอีกด้วย

กล่าวโดยรวม สันติอโศกสนับสนุนการตีความของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป พระโพธิรักษ์ ได้นำเอาระบบเหตุผลนิยมอันเป็นสิ่งที่ร่วมกันอยู่ในหมู่พระภิกษุฝ่ายปฏิรูป ไม่ว่าจะเป็นพุทธทาสภิกขุหรือพระธรรมปิฎก มาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทั้งในแง่ของหลักพุทธศาสนาและความบริสุทธิ์ทางศีลธรรม แต่การตีความพุทธศาสนาของท่านนั้นบางครั้งก็คลาดเคลื่อนไปจากพระไตรปิฎก เช่น คำสอนที่ว่าพระอรหันต์ยังสามารถกลับมาเกิดใหม่ได้อีกถ้าหากต้องการ และพระอรหันต์กับพระโพธิสัตว์โดยสาระสำคัญแล้วไม่แตกต่างกัน เป็นต้น ในข้อที่พระภิกษุฝ่ายปฏิรูปปฏิเสธการตีความทางอภิธานของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น พระโพธิรักษ์ไปไกลยิ่งกว่านั้นอีกขั้นหนึ่ง โดยการที่ท่านได้ปฏิเสธพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในระดับองค์กรและสถาบันอีกด้วย ทำให้ท่านถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของการปกครองคณะสงฆ์ไทย

การที่ท่านประกาศตนเป็นอิสระจากการปกครองของคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. 2518 นั้น ในที่สุดแล้วเป็นสิ่งที่รัฐและคณะสงฆ์ของไทยไม่อาจยอมรับได้ พระโพธิรักษ์และพระภิกษุแห่งสำนักสันติอโศกจึงถูกปราบปราม ด้วยการบังคับให้ลาสิกขาบทและถูกกล่าวหาด้วยข้อหาต่าง ๆ พระโพธิรักษ์และสาธุศิษย์ยังคงปฏิบัติภารกิจในทางศาสนาต่อไปด้วยการครองผ้าขาว (แทนการครองผ้าสีกักมาแต่เดิม) และต้องต่อสู้คดีในชั้นศาล¹⁴ พระโพธิรักษ์และสำนักสันติอโศกนับ

14. คดีนี้คือการเป็นโจทก์ยื่นฟ้อง 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2532 ในข้อหา ล่วงละเมิดพระธรรมวินัย และขัดคำสั่งมหาเถรสมาคมที่ให้สึกภายใน 7 วัน ครั้งที่สองเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2533 ในข้อหาแต่งกายเลียนแบบสงฆ์ ศาลชั้นต้นได้ตัดสินเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2538 คดีละเมิดพระธรรมวินัย และขัดคำสั่งมหาเถรสมาคมที่ให้สึกภายใน 7 วัน โดยให้จำคุก “อดีต”

ได้ว่าเป็นตัวแทนพุทธศาสนาฝ่ายปฏิบัติของชนชั้นกลาง กลุ่มที่ไม่พอใจต่อระบบที่เป็นอยู่ของสังคมไทยในปัจจุบัน

2. สำนักแห่ง “สมาธิ”: พุทโธ ยุบหนอ-พองหนอ ธรรมกาย และการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

สำนักกรรมฐานที่เป็นตัวแทนในเรื่อง “สมาธิ” ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบันมีอยู่ด้วยกันอย่างน้อยสี่สายคือ สาย “พุทโธ” ซึ่งมีอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้ก่อตั้ง สาย “ยุบหนอ-พองหนอ” ซึ่งพระพิมลธรรมได้นำมาเผยแพร่จากประเทศพม่า สาย “ธรรมกาย” ซึ่งมีหลวงพ่อดล จันทสโร แห่ง วัดปากน้ำเป็นผู้ริเริ่ม และสาย “การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว” ซึ่งมีหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก เป็นผู้แนะนำสั่งสอนเป็นครั้งแรก

ก) “พุทโธ”

อาจารย์มั่น ภูริทตฺโตและสานุศิษย์ซึ่งรวมทั้งอาจารย์ชา สุภทฺโธ ได้รับการยกย่องว่าเป็นสายกรรมฐานที่เข้มแข็งที่สุดสายหนึ่งของไทย¹⁵ ภายในกรอบ

พระโพธิรักษ์เป็นเวลา 6 เดือน ส่วนคดีแต่งกายเลียนแบบสงฆ์ ให้จำคุก “อดีต” พระโพธิรักษ์เป็นเวลา 66 เดือน ส่วนพวกอีก 79 คน ให้จำคุกคนละ 3 เดือน แต่ทั้งหมดให้รอลงอาญาเป็นเวลา 2 ปี

พระโพธิรักษ์กับพวกได้ยื่นอุทธรณ์ ศาลอุทธรณ์ตัดสินเมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2540 คดีละเมิดพระธรรมวินัย และขัดคำสั่งมหาเถรสมาคมที่ให้สึกภายใน 7 วัน ยืนตามศาลชั้นต้นโดยให้จำคุก “อดีต” พระโพธิรักษ์เป็นเวลา 6 เดือน รอลงอาญา 2 ปี และตัดสินเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2540 คดีแต่งกายเลียนแบบสงฆ์ ให้จำคุก “อดีต” พระโพธิรักษ์เป็นเวลา 54 เดือน สวากษายคนละ 3 เดือน โดยรอลงอาญา 2 ปี ส่วนสาวกหญิงยกฟ้อง (เพราะแต่งกายเหมือนกับพระภิกษุในประเทศพม่า จึงไม่เป็นความผิด)

พระโพธิรักษ์กับพวกได้ยื่นฎีกาอีก ศาลฎีกาตัดสินเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2541 ยืนตามศาลอุทธรณ์ให้จำคุก “อดีต” พระโพธิรักษ์เป็นเวลา 54 เดือน สวากษายคนละ 3 เดือน โดยรอลงอาญา 2 ปี

15. ดู Stanley J. Tambiah, *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*, Cambridge Studies in Social Anthropology, Vol. 45. General Editor, Jack Goody (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองซึ่งได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก พระภิกษุในสายนี้เป็นฝ่ายธรรมยุต (ยกเว้นสำนักอาจารย์ชา สุภทฺโท ซึ่งบวชในฝ่ายมหานิกาย) และประเพณีพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด สำนักกรรมฐานสายนี้สอนการปฏิบัติสมาธิโดยให้สติจดจ่ออยู่กับลมหายใจ ขณะที่ภาวนาคำว่า “พุท” ในเวลาหายใจเข้าและคำว่า “โธ” ในเวลาหายใจออก คำสอนของสายอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้กล่าวถึงประสบการณ์เหนือธรรมชาติในขณะปฏิบัติสมาธิ ซึ่งรวมทั้งการได้พบปะกับเหล่าเทวดา เปรต อสุรกาย และภพภูมิต่าง ๆ สำนักกรรมฐานสาย “พุทโธ” นับได้ว่าเป็นตัวแทนฝ่ายอรัญวาสี¹⁶ (วัดป่า) ของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในประเทศไทยปัจจุบัน

ข) “ยุบหนอ-พองหนอ”

ในสมัยที่พระพิมลธรรมเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ท่านได้ส่งพระภิกษุไปศึกษากรรมฐานมาจากประเทศพม่า แล้วจัดส่งคณะอาจารย์ฝึกอบรมเรื่องวิปัสสนากรรมฐานไปตามวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย¹⁷ การปฏิบัติกรรมฐานแบบ “ยุบหนอ-พองหนอ” จึงได้เริ่มแพร่หลาย สำนักกรรมฐานสายนี้มีความสัมพันธ์ทางธรรมเนียมปฏิบัติ ใกล้ชิดกับสำนักกรรมฐานของมหาเถรสมาคมในประเทศไทย

การปฏิบัติสมาธิภาวนาแบบ “ยุบหนอ-พองหนอ” นี้เน้นการใช้สติเฝ้าดูการเคลื่อนไหวที่หน้าท้อง พร้อมกับภาวนาคำว่า “ยุบ-หนอ” ขณะหายใจออก และคำว่า “พอง-หนอ” ขณะหายใจเข้า ขณะเดียวกันผู้ปฏิบัติก็จะเพ่งพินิจถึงความไม่เที่ยงพร้อมกันไปด้วย บางครั้งนักปฏิบัติอาจจะเพ่งดูร่างกายที่สลายงาม

16. วัดในพุทธศาสนาของไทยมีด้วยกันสองแบบคือ วัดบ้าน (คามวาสี) และวัดป่า (อรัญวาสี) วัดบ้านจะสนใจในเรื่องของการศึกษา (คันถะธุระ) มากกว่า ในขณะที่วัดป่าจะเน้นการปฏิบัติสมาธิภาวนา (วิปัสสนาธุระ)

17. อาภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)* (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538), หน้า 54.

และจินตนาการให้เห็นว่าเป็นสิ่งปฏิภูลที่ประกอบไปด้วยเนื้อหนัง เส้นเลือด เส้นเอ็น อวัยวะต่าง ๆ และโครงกระดูก เป็นต้น เพื่อให้ตระหนักถึงความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวง

กรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวาง และกระจัดกระจายตามวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยมีได้มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือเครือข่ายเดียวกันอย่างชัดเจน พระภิกษุส่วนใหญ่ที่ปฏิบัติกรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” เป็นพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ซึ่งเป็นพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศและทำหน้าที่สั่งสอนประชาชนโดยทั่วไป ดังนั้นกรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” นี้จึงอาจสงเคราะห์อยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางโดยทั่วไปในสังคมไทย

ค) ธรรมกาย

การเติบโตอย่างเป็นประวัติการณ์ของสายธรรมกายในทศวรรษที่ 2520 อาจอธิบายได้ว่าเป็นความต้องการของชนชั้นปกครองและชนชั้นกลางของไทย ที่อยากจะมีส่วนร่วมโดยตรงในสัญลักษณ์อันสูงส่งทางศาสนา นั่นคือสมาธิภาวนา ซึ่งสำนักธรรมกายจัดอบรมการปฏิบัติครั้งละจำนวนมาก นอกจากนี้แล้วธรรมกายยังได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางที่เป็นฝ่ายอนุรักษนิยม ได้ไต่เต้าบันไดทางสังคมโดยผ่านทางองค์กรของตน ซึ่งมีเครือข่ายเชื่อมโยงกับสถาบันที่มีอำนาจในทางโลก เช่น ชนชั้นปกครอง นายทหารชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และนักธุรกิจระดับสูง เป็นต้น

กล่าวโดยทั่วไปแล้วธรรมกายยอมรับคำสอนของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง การตีความของธรรมกายได้ย่อจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดคือ นิพพาน ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ภายในร่างกายของมนุษย์ วิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาของธรรมกายก็คือ การเพ่งให้เห็นดวงแก้วใสบริสุทธิ์เหนือสะดือขึ้นมาประมาณสองนิ้ว ซึ่งถือกันว่าเป็น “ศูนย์กลาง” ขอร่างกาย พร้อมกับภาวนาคำว่า “สัมมาอรหัง” ต่อมาผู้ปฏิบัติอาจจะเพ่งให้เห็นพระพุทธรูปใส

บริสุทธิ์แท้น ในขั้นสุดท้ายผู้ปฏิบัติได้รับการบอกกล่าวว่าจะได้เห็นพระพุทธเจ้า และพระนิพพานจริง ๆ ที่ “ศูนย์กลาง” ร่างกายของตน พร้อมกับการตีความที่คลาดเคลื่อนไปจากพระไตรปิฎกว่า “นิพพาน” เป็นอัตตา

ธรรมกายได้ใช้วิธีการจัดการและการตลาดสมัยใหม่ พร้อมทั้งเทคนิคสื่อสารมวลชนที่ทันสมัยในการเผยแพร่คำสอนของตน แม้ว่าสมาชิกของธรรมกายส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้นกลางก็ตาม¹⁸ แต่ธรรมกายก็ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งพระเถระที่สำคัญในมหาเถรสมาคมด้วย ดังนั้นอาจนับได้ว่าธรรมกายเป็นพุทธศาสนาในฝ่ายคามวาสี (วัดบ้าน) ของชนชั้นปกครองและผู้ที่มีประสงค์จะเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครอง

ง) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

คำสอนของหลวงพ่อกุศล จิตตสุโก มิได้เน้นการแบ่งแยกระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ เนื่องจากตัวท่านเองเล่าว่าได้รับธรรมะในขณะที่ยังเป็นฆราวาส การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวในแนวของหลวงพ่อกุศล เปิดโอกาสให้ฆราวาสได้ปฏิบัติสติปัฏฐานสี่หรือวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งแต่เดิมนั้นจำกัดอยู่แต่เฉพาะในหมู่พระป่าเท่านั้น¹⁹

หลวงพ่อกุศลสอนว่า การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวนั้นไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคัมภีร์หรือตำรา (การศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกได้รับการส่งเสริมโดยพระนักปฎิรู้อย่างเช่นพุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวไม่เกี่ยวข้องกับการกำหนดลมหายใจ การเพ่งรูปนิมิต การภาวนาคำ

18. ดู Edwin Zehner, "Reform of a Thai Middle-Class Sect: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement," *Journal of Southeast Asian Studies* 21: 2, 402-426.

19. สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตและคำสอนของหลวงพ่อกุศล จิตตสุโก ดู Tavivat Puntarigivat, "Luangpor Teean: The Dynamic Practices of a Thai Meditation Master," in Grant A. Olson (editor), *Crossroads*, Volume 7, Number 1 (DeKalb: Northern Illinois University, 1992), pp. 69-89.

ต่าง ๆ ในใจ หรือการพิจารณาตรึงตรองธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ และไม่เน้นเรื่องของศีล การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อเทียน เป็นการเคลื่อนไหวร่างกายที่ละจังหวะ เช่น การยกมือสร้างจังหวะหรือการเดินจงกรม เพื่อเป็นการปลุกสติหรือ “ธาตุรู้” ในตัวเองให้ตื่นขึ้น สติหรือธาตุรู้จะเข้าไป “ดู” ความคิดซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวง และตัดกระแสของความคิดนั้น ๆ

หลวงพ่อเทียนและสานุศิษย์ที่สำคัญ เช่น อาจารย์คำเขียน สุวณโณ และอาจารย์ดา สัมมาโคโต เป็นพระภิกษุในฝ่ายมหานิกาย การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อเทียนได้รับความสนใจทั้งจากชาวบ้านในชนบทที่ห่างไกล และจากชนชั้นกลางในกรุงเทพฯและหัวเมืองใหญ่ เนื่องจากสำนักกรรมฐานสายนี้วิพากษ์วิจารณ์การตีความคำสอนพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองและไวยาสนศาสตร์ของไทย จึงอาจจัดได้ว่าเป็นพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมไทย

3. สำนักแห่ง “ปัญญา”: พุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก

คำสอนที่เป็นตัวแทนของ “ปัญญา” ในพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทของไทย ที่เด่นและสำคัญได้แก่ คำสอนของพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และคำสอนของพระธรรมปิฎกแห่งวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระบือ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

ก) พุทธทาสภิกขุ

ในฐานะพระภิกษุผู้นำฝ่ายปฏิรูป พุทธทาสภิกขุ (พ.ศ. 2449-2536) ได้ตีความคำสอนในพระไตรปิฎกและวัฒนธรรมชาวพุทธของไทยด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล รวมทั้งการตีความในเชิงจิตวิทยา อันทำให้เรื่องราวทั้งหมดในพุทธศาสนาเป็นเรื่องทางจิตใจล้วน ๆ ในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุแล้ว การเลื่อนชั้นตัวเองไปสู่ “นิพพาน” (ความดับสนิทแห่งทุกข์) นั้น ผู้ปฏิบัติพึงแสวงหา “ปัญญา” ด้วยการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา

และคัมภีร์ต่าง ๆ นอกเหนือจากการอ่านและฟังพระธรรมคำสั่งสอนจากท่านผู้รู้ และประพาดิตนอยู่ในศีลธรรมที่ดี

พุทธทาสภิกขุกล่าวอยู่เสมอว่า “พระธรรมก็คือธรรมชาติ ธรรมชาติก็คือพระธรรม” ดังนั้นท่านจึงสอนให้เฝ้าสังเกตความเป็นไปในธรรมชาติ พร้อมกับการปฏิบัติ *อานาปานสติ* (สติเฝ้าดูลมหายใจ) ไปด้วย *อานาปานสติ* เป็นวิธีปฏิบัติที่มีกล่าวอ้างอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในขั้นแรกของการปฏิบัตินั้นผู้ฝึกจะเฝ้าดูลมหายใจด้วยวิธีการต่าง ๆ (สมถะ) และในขั้นต่อมาให้ใช้สมาธิที่เกิดจากการดูลมหายใจ มาพิจารณาถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย (*วิปัสสนา*) พุทธทาสภิกขุและสวนโมกขพลารามเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนทาง “ปัญญา” ของพุทธศาสนาฝ่ายปริยัติของชนชั้นกลางกลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชนในสังคมไทย

ข) พระธรรมปิฎก

เมื่อเปรียบเทียบกับสำนักพุทธศาสนาที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดแล้ว บทบาทและสถานะของพระธรรมปิฎกแตกต่างออกไปค่อนข้างจะเด่นชัด ในขณะที่สำนักดังกล่าวทั้งหมดมีการฝึกอบรมและการปฏิบัติตามแนวทางของแต่ละสำนักนั้น พระธรรมปิฎกกลับเป็นนักคิดอิสระที่สร้างสรรค์ผลงานด้วยการเขียนหนังสือ และการบรรยายธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่ มิได้ตั้งสำนักเพื่อฝึกอบรมหรือแนะนำการปฏิบัติในแนวทางใดแนวทางหนึ่งแก่ผู้คนโดยเฉพาะ ในทหระณะของท่าน การปฏิบัติธรรมคือการนำข้อธรรมะต่าง ๆ ที่ได้ศึกษามาประพาดิตนปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ให้เกิดความถูกต้อง เรียบร้อย ดีงามนั่นเอง

พระธรรมปิฎกเป็นเสมือน “พระไตรปิฎกที่มีชีวิต” คอยทำหน้าที่ตรวจสอบสำนักพุทธศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย ว่าคำสอนเหล่านั้นถูกต้องตรงกับที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหรือไม่ ถ้าหากว่าคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับที่บัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก ท่านก็จะห้วงติงอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา ดังเช่น

ที่ท่านหวังตั้งสำนักสันติอโศกและวัดพระธรรมกายมาแล้ว ในแง่ที่ท่านเปรียบเสมือนบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในยุคปัจจุบัน ด้วยความแม่นยำในพระไตรปิฎกของท่าน อย่างไรก็ตามท่านตระหนักดีว่า พระไตรปิฎกอาจมิใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เพราะในประวัติศาสตร์อันยาวนานของพุทธศาสนานั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าบางส่วนอาจสูญหายไป และบางส่วนอาจมีผู้เพิ่มเติมเข้ามาที่หลังก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตาม ท่านก็ยังเห็นว่า พระไตรปิฎกมีคำสอนที่สอดคล้องกันทั้งหมดและควรถือเป็นบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

พระธรรมปิฎกได้ตีความพุทธศาสนาในบริบทของยุคสมัยใหม่ โดยการอธิบายเชื่อมโยงกับศาสตร์สมัยใหม่จากตะวันตก เช่น วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การแพทย์ จิตวิทยา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ภาษาและวัฒนธรรม เป็นต้น และในการเชื่อมโยงนั้นท่านมิได้ตั้งรับและชื่นชมศาสตร์ต่าง ๆ เหล่านั้นแต่อย่างเดียว แต่ยังได้วิพากษ์วิจารณ์และตอบโต้ด้วยปัญญาในพุทธศาสนา พร้อมกับเสนอแนวทางสันติภาพที่ยั่งยืนให้แก่โลก อาจกล่าวได้ว่า พระธรรมปิฎกเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเดียวกับที่นิยมชมชอบพุทธทาสภิกขุ กล่าวคือ นักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชน

บรรณานุกรม

- พุทธทาสภิกขุ. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา 1 (พฤษภาคม 2476)
อานา จันทรสกุล. *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต)*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538.
- Gabaude, Louis. "Thai Society and Buddhadasa: Structural Difficulties." in Sulak Sivaraksa (general editor), *Radical Conservatism: Buddhism in the Contemporary World* Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development, 1990
- Ishii, Yoneo. *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*. Trans. Peter Hawkes. Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, English-language Series, No. 15. Honolulu: The University of Hawaii Press, 1986.
- Jackson, Peter A. *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989.
- Puntarigivat, Tavivat. "Luangpor Teean: The Dynamic Practices of a Thai Meditation Master." in Grant A. Olson (ed.), *Crossroads 7*. DeKalb: Northern Illinois University, 1992.
- Reynolds, Frank and Mani Reynolds. *The Three Worlds of King Ruang*. Berkeley: Asian Humanities Press, 1982.
- Swearer, Donald K. "Buddha, Buddhism and Bhikkhu Buddhadasa." in Sulak Sivaraksa (general editor), *Radical Conservatism: Buddhism in the Contemporary World*. Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development, 1990.
- . "Introduction." in Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*. Donald K. Swearer (ed.), Albany, New York: State University of New York Press, 1989.
- . "Thai Buddhism: Two Responses to Modernity." in K. Ishwaran (ed.), *Contributions to Asian Studies*, Vol. IV.
- . "The Vision of Bhikkhu Buddhadasa." In Bhikkhu Buddhadasa, *Dhammic Socialism*. Trans & ed. Donald K. Swearer. Bangkok: Thai Inter-religious Commission For Development, 1986.
- Tambiah, Stanley J. *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*. Cambridge Studies in Social Anthropology, Vol. 45. General

- editor, Jack Goody. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Trans. Talcott Parsons. New York: Charles Scribner's Sons, 1976.
- Zehner, Edwin. "Reform of a Thai Middle-Class Sect: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement." in *Journal of Southeast Asian Studies*.